

استعاره

احمد رضایی جمکرانی

استعاره

احمد رضایی جمکرانی

(عضو هیأت علمی دانشگاه قم)

انتشارات فروارید

سازشنامه:	رضایی جمکرانی، احمد، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور:	استعاره / احمد رضایی جمکرانی
مشخصات نشر:	تهران: انتشارات مروارید، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری:	۲۸۰ ص.
شابک:	978-964-191-986-5
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۶۹-۲۷۵.
یادداشت:	نمایه.
موضوع:	استعاره
موضوع:	Metaphor
رده‌بندی کنگره:	PN ۲۲۸
رده‌بندی دیویی:	۸۰۸
شماره کتابشناسی ملی:	۸۷۸۵۷۵۰

انتشارات مروارید

تهران، خیابان انقلاب، روبه‌روی دانشگاه تهران، پلاک ۱۱۸۸ / ص. پ. ۱۶۵۴-۱۳۱۴۵
 دفتر: ۶۶۴۰۰۸۶۶-۶۶۴۱۴۰۴۶-۶۶۴۸۴۶۱۲ فاکس: ۶۶۴۸۴۰۲۷ فروشگاه: ۶۶۴۶۷۸۴۸
<https://instagram.com/morvaridpub> - <https://telegram.me/morvaridpub>
www.morvarid.pub تخفیف و ارسال رایگان:

استعاره

(ویراست جدید)

احمد رضایی جمکرانی

تولید فنی: الناز ایللی

صفحه‌آرایی: تینا حسامی

چاپ اول: بهار ۱۴۰۱

چاپخانه: هوران

تیراژ ۲۲۰

شابک ۵-۹۸۶-۱۹۱-۹۶۴-۹۷۸-۹۷۸-۹۶۴-۱۹۱-۹۸۶-۵ ISBN: 978-964-191-986-5

۹۵۰۰۰ تومان

فهرست

مقدمه.....	۱۳

فصل اول:

بررسی و نقد سیر استعاره در آثار بلاغی عربی و فارسی / ۱۹

استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی.....	۱۹
الف) آثار پیش از اسرارالبلاغه.....	۲۰
البيان والتبيين.....	۲۰
تأویل مشکل القرآن.....	۲۱
قواعدالشعر.....	۲۲
البدیع.....	۲۲
الوساطه بين المتنبی و خصومه.....	۲۳
تشبيه و استعاره.....	۲۴
نقدالشعر.....	۲۵
الف) انواع استعاره.....	۲۵
ب) اصل لازم میان طرفین استعاره.....	۲۶
النکت فی الاعجاز القرآن.....	۲۶
الف) تعریف استعاره.....	۲۶
ب) ارکان استعاره.....	۲۷
الصناعتین.....	۲۷
الف) تعریف استعاره و اغراض آن.....	۲۷
ب) اغراض استعاره.....	۲۸
پ) بلاغت استعاره.....	۲۹
العمدة فی محاسن الشعر و آراء و نقد.....	۳۰

- الف) استعاره برترین مجاز است..... ۳۰
- ب) تعریف، عیوب و حدود مختلف استعاره..... ۳۰
- سرالفصاحه..... ۳۱
- الف) انواع استعاره..... ۳۲
- ب) جایگاه تشبیه در استعاره..... ۳۲
- پ) استعاره بر استعاره..... ۳۲
- ب) اسرارالبلاغه و جرجانی..... ۳۳
- الف) استعاره چیست؟..... ۳۳
- ب) ویژگی های لفظ مستعار از نظر جرجانی..... ۳۴
- پ) کارکرد ساختاری استعاره..... ۳۵
- ت) استعاره و مجاز..... ۳۶
- ث) انواع استعاره..... ۳۷
- ج) استعاره حقیقی، استعاره سودمند است..... ۳۹
- چ) مهم ترین ویژگی استعاره سودمند..... ۳۹
- ح) تقسیم بندی استعاره سودمند..... ۴۰
- خ) معنای استعاری و ترجمه..... ۴۱
- د) جایگاه استعاره در انواع صنایع بلاغی..... ۴۲
- ذ) استعاره مقیاس سخن است..... ۴۲
- ر) استعاره مصرحه و مکنیه..... ۴۳
- ز) راه های شناخت این دو نوع استعاره..... ۴۵
- ژ) تقسیم استعاره فعلی..... ۴۶
- س) کیفیت وجه شبه در استعاره..... ۴۷
- ش) واژه مستعار..... ۴۸
- ج) آثار پس از اسرارالبلاغه..... ۴۸
- البدیع فی نقدالشعر..... ۴۹
- استعاره..... ۴۹
- مفتاح العلوم..... ۴۹
- استعاره در مفتاح العلوم..... ۵۰
- الف) تعریف استعاره..... ۵۰
- ب) ویژگی های استعاره از نظر سکاکی..... ۵۱

- ۵۱..... (پ) انواع استعاره.
 ۵۲..... (ت) استعاره مکنیه.
 ۵۴..... (ث) استعاره مکنیه و تبعیه.
 ۵۵..... (ج) استعاره مکنیه و مجاز عقلی.
 ۵۵..... (چ) استعاره تهکمیّه، اصلیه و تبعیه.
 ۵۵..... (ح) تجرید و ترشیح.
 ۵۶..... (خ) شروط حسن استعاره.
 ۵۶..... (د) تقسیم‌بندی دیگری از استعاره.
 ۵۷..... مفتاح‌العلوم در یک نگاه.
 ۵۷..... الايضاح فی علوم البلاغه.
 ۵۸..... (الف) تعریف استعاره.
 ۵۸..... (ب) مجاز عقلی.
 ۵۸..... (پ) دسته‌بندی استعاره.
 ۶۰..... (ت) استعاره مکنیه و استعاره تخیلیه.
 ۶۱..... مطول و مختصر المعانی.
 ۶۲..... (الف) استعاره از نظر تفنازانی.
 ۶۳..... (ب) استعاره مجاز لغوی است یا عقلی.
 ۶۳..... (پ) استعاره و صدق و کذب.
 ۶۴..... (ت) استعاره و قرینه.
 ۶۴..... (ث) انواع استعاره.
 ۶۶..... (ج) مجاز مرکب.
 ۶۷..... (چ) استعاره بالکنایه یا مکنیه.
 ۶۸..... استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی در یک نگاه.
 ۶۸..... (الف) آثار پیش از اسرارالبلاغه.
 ۶۹..... (ب) اسرارالبلاغه و جرجانی.
 ۷۰..... (پ) آثار پس از اسرارالبلاغه.
 ۷۲..... استعاره در کتب بلاغی فارسی.
 ۷۲..... ترجمان‌البلاغه.
 ۷۴..... حدایق‌السحر فی دقایق‌الشعر.

المعجم فى معايير الاشعار المعجم.....	٧٥
الف) حقيقت و مجاز.....	٧٥
ب) استعاره و مجاز.....	٧٦
پ) کارکرد استعاره.....	٧٦
معیار جمالى و مفتاح ابواسحاقى.....	٧٨
دقایق الشعر.....	٧٩
حقایق الحدائق.....	٨٠
مناظر الانشاء.....	٨١
الف) ساختار استعاره.....	٨٢
ب) استعاره مکنیه و تحقیقه.....	٨٢
پ) استعاره مطلقه، مجرد و مرشحہ.....	٨٣
بدایع الصنائع.....	٨٥
الف) حقيقت، مجاز و استعاره.....	٨٥
ب) استعاره مکنیه.....	٨٦
بدایع الافکار فى صنایع الاشعار.....	٨٦
حقيقت و مجاز.....	٨٧
انوار البلاغه.....	٨٨
الف) تعريف استعاره و انواع آن.....	٨٨
انواع استعاره.....	٨٩
ب) دیدگاه مازندرانی درباره استعاره مکنیه و تخیلیه.....	٩١
پ) استعاره و اسم علم.....	٩٣
ت) قرینه و ارکان استعاره.....	٩٤
ث) تقسیم‌بندی انواع استعاره.....	٩٤
تقسیم اول: استعاره وفاقیه و استعاره عنادیه.....	٩٤
تقسیم دوم: به اعتبار جامع.....	٩٥
تقسیم سوم: به اعتبار طرفین و جامع هر سه (از نظر حسی یا عقلی).....	٩٥
تقسیم چهارم: استعاره اصلی و تبعیه.....	٩٥
تقسیم پنجم: تقسیم آن به اعتبار امور خارجه.....	٩٥
ج) معجاز مرکب.....	٩٦
ج) شرایط حسن استعاره.....	٩٧

۹۸.....	رساله بیان بدیع.....
۱۰۱.....	ابدع البدایع.....
۱۰۲.....	ذررالادب.....
۱۰۲.....	الف) استعاره و تشبیه.....
۱۰۳.....	ب) ارکان استعاره.....
۱۰۳.....	پ) اقسام استعاره.....
۱۰۴.....	تقسیم استعاره به اعتبار لفظ مستعار.....
۱۰۴.....	تقسیم بندی استعاره از حیث جامع.....
۱۰۴.....	ت) مجاز مرکب بالاستعاره و استعاره تمثیلیه.....
۱۰۵.....	هنگارگفتار.....
۱۰۶.....	الف) استعاره و مجاز.....
۱۰۶.....	ب) استعاره و کذب.....
۱۰۶.....	پ) انواع استعاره.....
۱۰۸.....	معالم البلاغه.....
۱۰۸.....	الف) ارکان استعاره.....
۱۰۹.....	ب) استعاره بالکنایه.....
۱۱۰.....	پ) استعاره مرکب.....
۱۱۱.....	معانی و بیان.....
۱۱۱.....	الف) انواع استعاره.....
۱۱۲.....	ب) استعاره محتمله.....
۱۱۳.....	پ) استعاره تمثیلیه.....
۱۱۴.....	صور خیال.....
۱۱۴.....	الف) تعریف استعاره.....
۱۱۷.....	ب) تقسیم بندی های قدما در باب استعاره.....
۱۱۸.....	بیان شمیسا.....
۱۱۹.....	الف) تعویض اصطلاحات.....
۱۱۹.....	ب) استعاره مصرحه.....
۱۲۰.....	پ) استعاره مکنیه یا بالکنایه.....
۱۲۱.....	ت) انواع استعاره مکنیه.....
۱۲۱.....	ث) پرسونیفیکاسیون.....

ج) مکنیه! استعاره است یا تشبیه؟	۱۲۲
چ) استعاره قیاسیه	۱۲۳
ح) استعاره تبعیه	۱۲۳
خ) استعاره از حیث جامع	۱۲۴
د) استعاره قریب و بعید	۱۲۴
ذ) استعاره وفاقیه و عنادیه	۱۲۵
ر) استعاره تمثیلیه و مرکب	۱۲۵
استعاره در کتب بلاغی فارسی در یک نگاه	۱۲۶

فصل دوم:

بررسی و نقد ارکان و مسائل استعاره / ۱۳۱

معنای لغوی استعاره	۱۳۱
معنای اصطلاحی	۱۳۳
تعریف استعاره (نقد و بررسی معنای اصطلاحی استعاره)	۱۳۳
تطور تعاریف استعاره	۱۳۵
نامیدن چیزی به نامی دیگر	۱۳۵
معنایی غیر از معنای قراردادی یا لغوی واژه	۱۳۶
مجاز و مشابَهت	۱۳۷
دیدگاه ابو هلال عسگری: عبارت و غرض خاص	۱۳۸
مبالغه در تشبیه یا علاقه مشابَهت	۱۳۹
تعاریف مبتنی بر مشابَهت	۱۳۹
تعاریف مبتنی بر حضور یا حذف طرفین تشبیه	۱۴۰
استعاره، قیاس و کاربرد واژگانی	۱۴۱
قرینه	۱۴۲
جمع بندی دیدگاه ها	۱۴۴
بررسی و نقد سیر ارکان استعاره	۱۴۸
ارکان چهارگانه	۱۵۲
قرینه صارفه	۱۵۴
قرینه و معنا	۱۵۷

۱۵۹.....	رابطه استعاره، قرینه صارفه و معنا.....
۱۶۲.....	«این» و «آن» به عنوان قرینه صارفه.....
۱۶۴.....	«ای» به عنوان قرینه.....
۱۶۵.....	تعداد و تعدّد قرینه.....
۱۶۵.....	قرینه و ملانم.....
۱۶۷.....	جامع (وجه شبه).....
۱۶۸.....	جامع از نظر حسی و انتزاعی.....
۱۷۱.....	بررسی و نقد سیر تقسیم‌بندی انواع استعاره.....
۱۷۵.....	نقد و بررسی استعاره مصرّحه یا استعاره نوع اول.....
۱۷۶.....	نقد و بررسی انواع استعاره مصرّحه.....
۱۷۸.....	استعاره مصرّحه مطلقه.....
۱۸۰.....	استعاره مصرّحه مجردّه.....
۱۸۱.....	استعاره مصرّحه مرّشحه.....
۱۸۲.....	بررسی و نقد سیر استعاره مکنیه یا نوع دوم.....
۱۸۴.....	آثار نخستین و نبود این موضوع.....
۱۸۵.....	دیدگاه جرجانی و نبود این اصطلاح.....
۱۸۶.....	راه‌های شناخت این دو نوع استعاره.....
۱۸۷.....	دیدگاه سکاکی و آغاز بحث در جوانب این اصطلاح.....
۱۸۸.....	سکاکی و استعاره مکنیه.....
۱۸۸.....	نظر سکاکی درباره استعاره مکنیه و تخیلیه.....
۱۸۹.....	استعاره مکنیه و تبعیه در دیدگاه سکاکی.....
۱۹۰.....	نقد نظر سکاکی.....
۱۹۱.....	دیدگاه خطیب قزوینی.....
۱۹۱.....	دیدگاه تفتازانی و تکرار این تعریف.....
۱۹۲.....	مناظر الانشاء.....
۱۹۳.....	بدایع الصنائع و تشبیه کنایی.....
۱۹۳.....	انوارالبلاغه و نقد دیدگاه سکاکی، خطیب قزوینی و زمخشری.....
۱۹۴.....	مازندرانی و استعاره تخیلیه.....
۱۹۶.....	دیگر آثار بلاغی فارسی.....
۱۹۶.....	دیدگاه شفیع کدکنی.....

تشخیص از نظر شفیع کدکنی.....	۱۹۶
تشخیص یا استعاره مکنیه.....	۱۹۷
دیدگاه شمیسا.....	۱۹۸
استعاره، مکنیه و تخیلیه.....	۱۹۸
انواع استعاره مکنیه از نظر شمیسا.....	۱۹۸
پرسونیفیکاسیون.....	۱۹۹
استعاره یا تشبیه؟.....	۱۹۹
مروری بر استعاره مکنیه در آثار بلاغی.....	۲۰۰
استعاره مکنیه در یک نگاه.....	۲۰۰
استعاره اصلیّه و تبعیه.....	۲۰۳
استعاره تبعیه و استعاره مکنیه.....	۲۰۵
استعاره تبعیه، کنایه، استعاره تمثیلیه و استخدام.....	۲۰۶
استعاره وفاقیه و عنادیه.....	۲۰۸
استعاره عامیه (مبتذله) و خاصیه (غریبه).....	۲۱۰
استعاره تمثیلیه.....	۲۱۲
بررسی و نقد دیدگاه‌های مختلف درباره تشبیه تمثیل.....	۲۱۶
تشابهات صوری و تمایزات مبنایی.....	۲۱۷
تشابهات.....	۲۱۸
تمایزات.....	۲۱۸
ویژگی‌ها و کارکرد استعاره.....	۲۲۰
استعاره و تشبیه.....	۲۲۴
الف) این‌همانی تشبیه و استعاره.....	۲۲۴
ب) استعاره مبالغه در تشبیه است.....	۲۲۵
پ) استعاره و طرفین تشبیه.....	۲۲۵
ت) فرق تشبیه و استعاره.....	۲۲۶
استعاره و مجاز.....	۲۲۸
الف) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز لغوی.....	۲۲۸
ب) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز عقلی.....	۲۲۹
پ) دیدگاه‌هایی که گونه مجاز را روشن نکرده‌اند.....	۲۲۹
ت) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز به علاقه مشابهت.....	۲۳۰

فصل سوم:

انواع دیگر استعاره / ۲۳۱

۲۳۱.....	استعاره مفهومی و استعاره دستوری.....
۲۳۲.....	لیکاف و استعاره مفهومی یا شناختی.....
۲۳۴.....	الف) استعاره مفهومی و زبان.....
۲۳۵.....	ب) طرح واره‌های تصویری.....
۲۳۶.....	پ) استعاره مفهومی و فرهنگ.....
۲۳۷.....	ت) استعاره مفهومی و تشبیه.....
۲۳۸.....	ث) استعاره مفهومی و بافت.....
۲۴۰.....	ج) استعاره مفهومی و جمله.....
۲۴۰.....	استعاره دستوری.....
۲۴۱.....	نظریه زبان‌شناسی نقش گرا-سیستمی.....
۲۴۳.....	استعاره دستوری و فرانش‌ها.....
۲۴۵.....	الف) اسم‌سازی.....
۲۴۶.....	ب) حذف فاعل.....
۲۴۷.....	پ) معانی دیگر، فرانش بینافردی و استعاره دستوری.....
۲۴۷.....	ت) هنجارگریزی.....

فصل چهارم:

استعاره در حوزه‌های دیگر / ۲۵۳

۲۵۳.....	جایگاه استعاره در سبک‌شناسی بلاغی.....
۲۵۹.....	استعاره و نوع ادبی.....
۲۶۰.....	استعاره و حماسه.....
۲۶۴.....	استعاره و نوع غنایی.....
۲۶۷.....	استعاره و نوع تعلیمی.....
۲۶۹.....	کتابنامه.....
۲۵۳.....	جایگاه استعاره در سبک‌شناسی بلاغی.....

مقدمه

خواه دستگاه بلاغی را در معنای محدود گذشته شامل صنایع بدیعی و بیانی بدانیم، خواه در معنایی گسترده‌تر تمام عوامل دخیل در ساختار کلام، در هر صورت، استعاره نه تنها یکی از مؤلفه‌های این دستگاه، بلکه مهم‌ترین آنها است. اهمیت استعاره به اندازه‌ای است که قیروانی آن را برترین مجاز می‌داند و تأکید می‌کند که در شعر و شاعری چیزی شگفت‌آورتر از استعاره وجود ندارد (القیروانی، ۱۹۳۴: ۴۳۷). دیدگاهی که بعدها در آرای جرجانی به گونه‌ای دیگر بیان شد. عبدالقاهر، استعاره را بر تمام صنایع بلاغی رجحان می‌دهد و جایگاه آن را در بین انواع هنرهای بلاغی چون ماه تابان می‌داند و معتقد است انواع سخن نیازمند استعاره است و بدون استعاره هر سخنی عاطل خواهد بود به گونه‌ای که اگر آن را از سخن برداریم، رونق و زیبایی کلام زایل خواهد شد (جرجانی، ۱۳۷۴: ۲۴)؛ به عبارت دیگر، جرجانی ادبیت کلام را منوط به استعاره می‌داند، زیرا استعاره مؤلفه‌ای است که باعث شگفتی در سخن و نیز التذاذ هنری می‌شود (همان، ۱۵). توجه و تأکید بر جایگاه استعاره در میان صنایع ادبی، مختص بلاغیون ما یا روزگاران گذشته نبوده است و نیست. صاحب‌نظران غربی نیز از روزگار ارسطو تاکنون بر اهمیت استعاره و رجحان آن بر عناصر ادبی دیگر صحه گذاشته‌اند: «این نظریه را که استعاره و نماد از ملزومات بنیادین شعر هستند نیز نخستین بار ویکو، بلکول، دیدرو و هامان، بیان و برادران شلگل آن را به بهترین وجهی تکمیل کردند» (ولک، ۱۳۷۳: ۳۸-۳۹). ویلهلم شلگل معتقد بود هنر راهی است به سوی معرفت از طریق نشانه‌ها و اندیشیدن به

وسیله صورت‌های خیالی؛ به‌همین دلیل، استعاره را پیوسته شیوه اصلی شعر قلمداد می‌کرد (ولک، ۱۳۷۴: ۵۶-۵۸).

اگر بخواهیم همه نظراتی را که به اهمیت استعاره و جایگاه بلاغی آن اشاره کرده‌اند، گردآوری کنیم، خود نیازمند کتابی مستقل خواهد بود، لیکن آنچه جملگی بر آن‌اند عبارت است از این موضوع که استعاره از مقیاس‌های بنیادین کلام (به‌ویژه کلام ادبی) است؛ به سخنی دیگر، اگر ادبیات را «چگونه گفتن» بدانیم، استعاره‌ها یکی از شیوه‌های اساسی «چگونه گفتن» هستند.

از طرفی نیز شاید بتوان گفت که اهمیت استعاره به دلیل جایگاه چندوجهی آن است. همین ویژگی سبب شده است، این موضوع از منظر نشانه‌شناسی، روان‌شناسی، مطالعات مختلف زبانی و... بررسی شود و اهمیت پژوهش درباره استعاره را دوچندان کند. اما نکته‌ای که در مطالعه استعاره مانند هر موضوع دیگری درخور اهمیت است، توجه به مطالعات این حوزه در بستر تاریخ و بررسی دگرگونی‌های آن در گذر زمان است. این امر می‌تواند چشم‌اندازی مناسب از تحولات، دیدگاه‌ها، کاستن‌ها و افزودن‌ها و خلاصه تمام آنچه را در این حوزه روی داده و هر آنچه فراموش شده است، عرضه کند. به عبارت دیگر، چنین پژوهشی می‌تواند دریافت روشنی از سیر این مبحث ارائه دهد. اهمیت این مسأله زمانی آشکارتر می‌شود که بدانیم استعارات بر اساس حوزه‌های فکری و فرهنگی خاص خودشان شکل می‌گیرند، گسترش پیدا می‌کنند و از میان می‌روند. به سخن دیگر، نمی‌توان برای تمام استعارات در همه‌جا، نسخه‌ای واحد پیچید. استعاراتی که در بلاغت ما به وجود آمده‌اند، قطعاً با استعاراتی که با زمینه فکری و فرهنگی دیگری پدیدار شده‌اند، متفاوت هستند. چه‌بسا آنچه را که ما استعاره می‌دانیم، در ساختار فکری دیگری استعاره قلمداد نشود و عکس این قضیه نیز ممکن است صادق باشد. نتیجه آنکه، بررسی استعاره در سنت بلاغی ما، از خودبستگی این موضوع در این ساختار فکری و فرهنگی حکایت می‌کند. به تعبیری دیگر، استعاره در سنت بلاغی ما، بدون توجه به جایگاه یا دریافت‌های آن در فرهنگ‌های دیگر — مثلاً یونان‌شکل گرفته، بالیده و گسترده شده و محققان نیز درباره مختصات آن بحث کرده‌اند. به‌نظر می‌رسد داشتن تصویری درست از استعاره در چنین سنت بلاغی‌ای،

مستلزم آگاهی از روند تاریخی آن است. چنین دریافتی به معنای جست‌وجوی همه چیز در گذشته نیست. به عبارتی، بررسی سیر هر موضوعی به معنای گذشته‌پژوهی و ماندن در گذشته نیست، بلکه به مثابه شناختی درست و درکی عمیق از ریشه‌های هر موضوع برای پرورش بهتر آن است. در این کتاب نیز کوشیده‌ایم برای تبیین تطور استعاره در چنین زمینه‌ای روند آن از نخستین آثار بلاغی عربی و فارسی بررسی شود.

بر این مبنا، ابتدا سیر استعاره از نخستین کتب بلاغی عربی تا عصر تثبیت مباحث این اصطلاح در آثار تفتازانی بررسی می‌شود. همچنین تلاش کرده‌ایم آثار مهم این حوزه در این بازه زمانی با تأکید بر استعاره، بررسی و تمام مباحثی که درباره این موضوع مطرح شده، استخراج و تحلیل شود. آنچه در روند آثار این دوره - همان‌طور که در کتاب حاضر مفصل درباره آن بحث شده است - اهمیت ویژه‌ای دارد، جایگاه جرجانی است. وقتی به *اسرارالبلاغه* جرجانی و آرای او درباره استعاره می‌نگریم، با دیدگاه‌هایی متفاوت، تحلیلی و در یک‌کلام بسیار نو رو به‌رو می‌شویم. دیدگاه‌هایی که در آثار قبل و بعد از او وجود ندارد! گویا از اندیشه‌هایی منحصر به فرد برخاسته‌اند؛ اندیشه‌هایی که چون کوهی استوار سر برآورده‌اند، افکاری که از ذهنی خلاق و منظم حکایت می‌کنند، ذهنی که بیش از اینکه شما را گرفتار قوالب کند، به اندیشیدن وامی‌دارد. اما دریغ که بلاغت ما در روند خویش از این اندیشه خلاق کمتر بهره برده و بیشتر گرفتار قالب‌ها و سخنان مکرر شده است. در هر حال، همین ویژگی‌های خاص *اسرارالبلاغه* موجب شد آن را به عنوان معیار در نظر بگیریم و بر مبنای آن، استعاره را در آثار بلاغی عربی به سه بخش تقسیم کنیم: ۱. آثار پیش از *اسرارالبلاغه*، ۲. *اسرارالبلاغه*، ۳. آثار بعد از *اسرارالبلاغه*. چنانکه در بخش نخست خواهد آمد، مبحث استعاره در آثار دسته اول بسیار کوتاه و مجمل است و عمدتاً تعریف استعاره و مباحثی بسیار کوتاه یا دسته‌بندی‌های اندک و ذوقی را شامل می‌شود. سپس اثر جرجانی (*اسرارالبلاغه*) بررسی می‌شود. همان‌طور که اشاره شد، دنیای *اسرارالبلاغه*، دنیایی کاملاً متفاوت است. به عبارت دیگر، روش جرجانی خاص خود اوست. اگر بگوییم که در میان همه آثار بررسی شده، فقط کتاب *اسرارالبلاغه* است که روش‌شناسی یا متدولوژی

دارد، سخنی گزاف نگفته‌ایم. با بررسی موضوعاتی که جرجانی، دست‌کم در بخش استعاره، درباره آنها بحث کرده و نیز بررسی شیوه او در تحلیل مسائل استعاره، می‌توان به تفاوت روش او با دیگران در تحلیل پی برد؛ اما به‌نظر می‌رسد آثار پس از جرجانی اهمیت دوچندانی در سنت بلاغی ما یافته‌اند. اهمیت آثار سکاکی، خطیب قزوینی و تفتازانی در این است که شاکله‌ای برای مباحث بلاغی پی‌ریزی کرده‌اند که تا روزگار ما ادامه داشته و دارد. درواقع، سکاکی چهارچوبی را تدوین کرد که خطیب قزوینی آن را جرح و تعدیل و تبیین نمود و در آثار تفتازانی، به قوانینی خشک و لایتغیر بدل شد. قوانینی که در طول قرون تکرار شدند و تکرار شدند؛ احکام ثابتی که فارغ از دگرگونی‌های فکری، فرهنگی و اجتماعی، سده‌های متمادی بر نظام بلاغی ما سایه افکندند. شاید یکی از علل بی‌توجهی به جرجانی همین آثار و سیطره آنها بوده است!

پس از بررسی استعاره در آثار عربی، در بخش بعدی، آثار بلاغی فارسی از همین منظر تحلیل می‌شود. در آثار بلاغی به زبان عربی، اثر متفاوتی مانند *اسرارالبلاغه* وجود دارد و این اثر از چنان جایگاهی برخوردار است که می‌تواند معیار دسته‌بندی آثار دیگر قرار گیرد، اما در میان آثار بلاغی فارسی زبان اثری مانند این، که مباحث، شیوه و روش آن متفاوت با آثار دیگر است، وجود ندارد. البته، باید اشاره کرد که در برخی آثار بلاغی معاصر سعی شده است درباره این موضوع اندکی متفاوت‌تر از آثار دیگر بحث شود!

نخستین آثار بلاغی فارسی مانند *ترجمان‌البلاغه*، *حدایق‌السحر* دو ویژگی دارند: ۱. ایجاز و کوتاهی که از این حیث مانند کتب بلاغی اولیه عربی هستند؛ ۲. این دسته (در بخش مورد بررسی ما) به آثار ادبی، به‌ویژه آثار منظوم، بیشتر توجه کرده‌اند. به عبارتی، سعی کرده‌اند مباحث استعاره را بر پایه آثار ادبی فارسی بررسی کنند.

شاید بتوان گفت بیشتر کتب بلاغی فارسی تا روزگار تألیف *انوارالبلاغه* در قرن یازدهم، کوتاه و موجزنند، می‌توان از این کتاب به‌عنوان یکی از کتاب‌های بلاغی مفصل به زبان فارسی و بر پایه *مفتاح‌العلوم* سکاکی، *الایضاح* و آثار تفتازانی یادکرد؛ گویا پس از این کتاب مباحث بلاغی فارسی مفصل‌تر می‌شوند و همان

شیوه و روش آثار بلاغی عربی (به‌ویژه آثار تفتازانی) در آن‌ها آشکارتر می‌گردد. در فصل دوم ضمن توجه به سیر تاریخی هر موضوع، جوانب مختلف این اصطلاح مانند تعریف، ارکان، انواع و... بررسی، تحلیل و نقد شده است.

همان‌طور که در متن کتاب هم اشاره شده، اساس مباحث این کتاب بررسی استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی و فارسی بوده است، بدین معنا که این موضوع در نظام بلاغی غرب بررسی نشده است، فقط در فصل سوم، استعاره مفهومی و استعاره دستوری را، به دلیل توجه محققان و گسترش این مباحث در حوزه مطالعات استعاره، بررسی، تحلیل و نقد کرده‌ایم.

فصل چهارم کتاب به استعاره در حوزه‌های دیگر اختصاص یافته است؛ در این فصل به بررسی، تحلیل و نقد استعاره در انواع ادبی و با توجه به زمینه متن پرداخته‌ایم.

بر خود لازم می‌دانم از همه دوستان و همکاران ارجمندی که در به‌ثمر رسیدن این اثر بنده را مرهون لطف خویش کردند، تشکر کنم؛ به‌ویژه از دوست عزیزم دکتر همایون جمشیدیان عضو هیأت علمی دانشگاه گلستان که کتاب را مطالعه و نکته‌های ارزشمندی را یادآوری کردند، همچنین از آقای امیر ملکیان جبلّی، دانشجوی فرهیخته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم که متن را بازخوانی و مقابله کردند، بسیار سپاسگزاری می‌کنم.

در پایان شایسته است از مدیر آگاه انتشارات مروارید جناب آقای منوچهر حسن‌زاده که در این روزگار زار نشر کتاب، همواره با رویی گشاده حامی نویسندگان بوده و هستند، بسیار تشکر کنم. روزگارشان سرشار از تندرستی و خوشی باد؛ همچنین از خانم الناز ایلّی مدیر فنی انتشارات مروارید و خانم تینا حسامی که همچون کارهای گذشته، این کتاب را نیز به نیکی آراستند، بسیار سپاسگزارم.

آرزو مندم این کتاب بتواند گامی کوچک در مسیر پژوهش‌های بلاغی باشد و همکاران دانشی و بصیر، بنده را مرهون راهنمایی‌های عالمانه خویش کنند.

فصل اول

بررسی و نقد سیر استعاره در آثار بلاغی عربی و فارسی

استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی

مبحث استعاره، فراز و نشیب‌های مختلفی را -از بحث‌های بسیار ساده اولیه گرفته تا مجادلات و اصطلاح‌سازی‌های گوناگون- پشت سر نهاده تا به روزگار ما رسیده است. اما در این مسیر پر پیچ و خم، برخی از بزرگواران اهمیت بیشتری دارند به گونه‌ای که می‌توان آنها را شاخصی در روند تجزیه و تحلیل استعاره به‌شمار آورد. شاخصی که احتمالاً در پذیرش آنها، پژوهشگران این عرصه با یکدیگر هم‌نوا هستند و آنها را معیار کار خویش قرار می‌دهند. کتاب *اسرارالبلاغه*، تألیف جرجانی نیز یکی از این شاخص‌های بسیار مهم (اگر نگوئیم مهم‌ترین) در حوزه بلاغت به‌طور عام و در اینجا استعاره به‌طور خاص به‌شمار می‌رود. اهمیت این اثر زمانی روشن خواهد شد که آثار پیش از آن و پس از آن را بررسی کنیم. به قول شلگل، «اگرچه هر اثر هنری باید در خود محدود باشد، باید آن را مجموعه‌ای وابسته بدانیم و از منظر خاستگاه و موجودیتش و نیز آثارِ مقدم و متأخرش به آن بنگریم» (ولک، ۱۳۷۴: ۷۲). آنچه در سخن شلگل مهم است آثارِ مقدم و متأخر است. در اینجا آثارِ مقدم و متأخر، جایگاه جرجانی و *اسرارالبلاغه* را بهتر نشان می‌دهد: اثری که به‌نظر می‌رسد به‌رغم ارائه

دیدگاه‌های بسیار مهم در قلمرو پژوهش‌های بلاغی، نادیده گرفته شده است. این بی‌توجهی هنگام بررسی آثار بلاغی در روند تاریخی، بسیار زود چهره می‌نمایاند. به نظر می‌رسد شیوه جرجانی، شیوه‌ای منحصر به فرد و خاص و در واقع، تفاوت اصلی او با متقدمان و متأخران است؛ شیوه‌ای که به روش‌های مرسوم بلاغت پژوهی شباهت چندانی ندارد و شاید همین امر موجب شده است پژوهشگران عرصه بلاغت که همچنان از روش‌های قدیمی استفاده می‌کنند، به آثار او از جمله *اسرارالبلاغه* کمتر توجه کنند. در حالی که این اثر را می‌توان از روزگاران پیشین از آثار شاخص در پژوهش‌های بلاغی محسوب کرد. در هر حال، *اسرارالبلاغه* به دلیل دقت، شیوه تحلیلی، نکته‌سنجی، توجه به جوانب موضوع مورد بحث و... که در کتاب‌هایی دیگر از این دست کمتر دیده می‌شود، از چنان جایگاهی برخوردار است که به ما امکان می‌دهد روند مباحث بلاغی و از جمله استعاره را بر اساس آن دسته‌بندی کنیم تا ضمن بررسی روند این موضوع در کتاب‌های بلاغی، اهمیت آرای جرجانی را نیز آشکار کنیم. از این رو، در اینجا، استعاره در سه دوره، بررسی و نقد شده است: الف. آثار پیش از *اسرارالبلاغه*، ب. *اسرارالبلاغه* (و جرجانی)، ج. آثار پس از *اسرارالبلاغه*. البته این دسته‌بندی می‌تواند از دیدگاه پژوهشگری دیگر به گونه‌ای متفاوت باشد.

الف) آثار پیش از *اسرارالبلاغه*

البیان و التبیین

از نخستین آثاری که در آن درباره استعاره بحث شده است، *البیان و التبیین* جاحظ (۲۵۵ ه‍.ق) است. او بدون آنکه از تقسیمات بلاغی یعنی معانی، بیان و بدیع سخنی بگوید، اشعار شاعرانی همچون کلثوم بن عمرو عتّابی، منصور نمری و مسلم بن ولید را بررسی کرده است. فنون بلاغی مورد نظر جاحظ در این کتاب، بیشتر استعاره، تشبیه، طباق، جناس و نظایر اینها است. او اصطلاح «بدیع» را عمدتاً درباره استعاره و تشبیه به کار می‌برد، در باب استعاره، فقط بر

اساس شواهد شعری، به تعریف این اصطلاح بسنده می‌کند. از نظر جاحظ، استعاره با توجه به این بیت:

و طفقت سحابه تغشاها   تبکی علی عراضها عیناها

عبارت است از: نامیدن چیزی به نام دیگری که جایگزین آن شود (جاحظ، ۱۹۲۳: ۱۱۵). درواقع، جاحظ تقسیم‌بندی‌ای از استعاره ارائه نمی‌دهد و همان‌طور که در این نمونه هم نشان داده می‌شود، مشخص نمی‌کند که منظور او چه نوع استعاره‌ای و با چه ویژگی‌هایی است؛ یا توضیح نمی‌دهد که «نامیدن چیزی به جای چیز دیگر» بر واژه مبتنی است یا عبارت؟! یا مبنای این «جایگزینی» چیست؟ مشابهت است یا مجاورت یا چیزی دیگر. در این نمونه که با استعاره مکنیه مواجهیم، جایگزینی چگونه صورت گرفته است: چشمان ابر می‌گیرند؟! خلاصه اینکه در این اثر بدون تبیین چهارچوب استعاره، این مبحث بسیار موجز و مختصر است.

تاویل مشکل القرآن

این کتاب چنانکه از نامش پیداست، کتابی بلاغی به معنای خاص این اصطلاح نیست. ابن قتیبه دینوری (۲۷۶ ه‍.ق) کتاب تاویل مشکل القرآن را در رد دیدگاه کسانی نوشت که معتقد بودند در قرآن مشکلاتی دیده می‌شود که این مشکلات نظم و اسلوب قرآن را مختل می‌کند. دینوری، در مبحث استعاره نخست تعریف جاحظ را نقل می‌کند، ولی به ذکر این تعریف بسنده نمی‌کند و قیدی بر آن می‌افزاید. او در باب استعاره ضمن تأکید بر به‌کارگیری چیزی به جای چیزی دیگر، ارتباط میان معنای حقیقی و مجازی را لازم و وجود چنین پیوندی را به سه شکل ممکن می‌داند. این سه شکل عبارت‌اند از: سببیت، مجاورت و تشبیه (ابن قتیبه، ۱۹۷۳: ۱۳۵). روشن است که از میان این پیوندهای سه‌گانه، فقط پیوند بر مبنای تشبیه، اساس استعاره است. درحالی‌که به‌نظر می‌رسد دینوری پس از بحث مفصل درباره استعارات قرآنی، مجازهای قرآن را

نیز استعاره می‌داند. به عبارت دیگر، استعاره از نظر دینوری چیزی جز مجاز (در معنی عام) نیست.

قواعد الشعر

ثعلب، احمد بن یحیی (۲۹۱ ه‍.ق) از جمله نحویان، لغویان و راویان شعر عرب به‌شمار می‌رود. او در قواعد الشعر ضمن اشاره به موضوع تشبیه و استعاره، آنها را از فنون شعری برمی‌شمرد (ثعلب، ۲۰۰۵: ۳۱ و ۴۷) و با نقل قولی از ابوالعباس استعاره را چنین تعریف می‌کند: هو أن يستعار للشيء اسم غيره أو معنى سواه (همان، ۴۵). آنگاه به شیوه مرسوم در این گونه آثار، نمونه‌هایی مبتنی بر این تعریف می‌آورد، اما مشخص نمی‌کند که منظور او از استعاره در این شواهد چیست! روشن است که ثعلب نه چیزی بر مبحث استعاره افزوده است و نه بر تعریف آن. حتی تعریفی که عرضه کرده از آن دیگری و نظیر همان تعریف جاحظ در این باب است.

البديع

همان‌طور که در کتاب تشبیه آورده‌ایم البديع، تألیف عبدالله بن معتمر (۲۹۶ ه‍.ق) در سال ۲۷۴ ه‍.جری قمری، نخستین کتاب در حوزه بلاغت محسوب می‌شود. طبق گفته ابن معتمر، البديع بر اساس قرآن، احادیث پیامبر (ص)، کلام صحابه و اشعار پیشینیان نوشته شده است (ابن المعتمر، ۲۰۰۱: ۱). بدوی طبانه نیز اشاره می‌کند هرچند اصطلاح «بديع» پیش از ابن المعتمر در آثار جاحظ و شعر عرب به‌کاررفته و مسلم ابن ولید (متوفی ۲۰۸) نیز اولین کسی است که این اصطلاح را به‌کاربرده، فضل ابن المعتمر، جمع‌آوری و ایضاح این موضوعات و ایراد شواهد مختلف از قرآن، حدیث و آثار ادب عربی است (طبانه، ۱۴۰۸: ۱۱۷-۱۱۸). البديع در پنج باب استعاره، تجنیس، مطابقه، رد اعجاز الکلام و مذهب کلامی تحت عنوان بديع تدوین شده است: الباب الاول من البديع و هو الاستعاره،

الباب الثانی من البدیع و هوالتجنیس، الباب الثالث من البدیع و هو المطابقه، الباب الرابع من البدیع و هو رد اعجاز الکلام علی ما تقدمها و الباب الخامس من البدیع و هو مذهب سماه عمرو الجاحظ المذهب الکلام.

اختصاص یافتن بخش نخست این کتاب به استعاره، بیانگر اهمیت این موضوع نزد ابن معتر است. ابن معتر احتمالاً در این موضوع از کتاب *البيان* جاحظ هم بهره برده است. در این کتاب، چنانکه شیوه نویسنده است، اصطلاحات تعریف، طبقه‌بندی یا نقد نشده‌اند. بر همین اساس، در بخش استعاره فقط با آوردن عبارت «من بدیع و هو الاستعاره»، بدون هیچ توضیحی مثال‌هایی را نقل و تأکید می‌کند که در آنها استعاره وجود دارد. به عبارتی، خواننده فقط با مثال‌هایی رو به‌رو می‌شود که مؤلف معتقد است حاوی استعاره‌اند (ابن المعتر، ۲۰۰۱: ۱۵-۲۵)، ولی درباره چگونگی آنها هیچ سخنی نمی‌گوید.

الوساطه بین المتنبي و خصومه

الوساطه بین المتنبي و خصومه، تألیف ابوالحسن علی ابن عبدالعزیز جرجانی (۳۶۶/۳۶۳ ه‍.ق) ادیب، شاعر، فقیه و متکلم مشهور قرن چهارم است. مبحث استعاره در بخش بدیع این اثر و در میان مباحث بلاغی دیگر این حوزه مطرح شده و مانند *البدیع* ابن معتر و *البيان* جاحظ، اولین موضوع این کتاب است. نخستین چیزی که در این اثر توجه را جلب می‌کند، تعریف استعاره است. تعریفی که جرجانی در اینجا آورده، همان تعریفی است که ثعلب در *قواعد الشعر* از ابوالعباس در باب استعاره نقل کرده است: و هو ان يستعار للشيء اسم غير او معنى سواء (جرجانی، ۲۰۰۵: ۴۵). گویا این تعریف، از همان آغاز به عنوان تعریف جامع استعاره پذیرفته شده است و بقیه نیز صرفاً آن را تکرار کرده‌اند؛ بدون اینکه چیزی بر آن بیفزایند یا از آن بکاهند. پس از نقل این تعریف، جرجانی انواع استعاره را تقسیم‌بندی می‌کند.

در میان آثار پیشین، الوساطه شاید نخستین اثری باشد که در آن استعاره تقسیم‌بندی شده است. جرجانی در این اثر استعاره را به دو دسته تقسیم می‌کند: الف. استعاره الحسنه، ب. استعاره السیئه. به عبارت دیگر، استعاره زشت و زیبا. او بدون هیچ توضیحی، برای هر دسته نمونه‌های فراوانی می‌آورد (همان، ۳۴-۴۰). تقسیم‌بندی جرجانی کاملاً ذوقی است و دربردارنده هیچ ابزار یا روش خاصی نیست. چه بسا استعاراتی را که او زیبا می‌داند، پژوهشگری دیگر زشت بداند و بالعکس آنچه را او زشت می‌داند، دیگری زیبا بداند.

تشبیه و استعاره

موضوع دیگری که ابوالحسن جرجانی درباره آن بحث می‌کند، تفاوت میان تشبیه و استعاره است. او معتقد است:

«چه بسا دیده‌ام که برخی ادبا مواردی را استعاره به حساب آورده‌اند، حال آنکه به نظرم این‌گونه نیست، بلکه صورت‌هایی از مثل یا تشبیه چیزی به چیزی دیگر است: و ربما جاء من هذا الباب ما يظنه الناس استعاره و هو تشبیه او مثل فقد رایت بعض أهل الأدب ذکر أنواع من الاستعاره و لست أرى هذا و ما أشبهه استعاره... فهو أمّا ضروب المثل او تشبیه شیء به شیء» (جرجانی، ۲۰۵: ۴۱).

او تأکید می‌کند که اصل لازم برای استعاره، لفظ مستعار است که در جایگاه (معنای) دیگری به کار رفته است. برای تبیین این مطلب جرجانی سه معیار در نظر می‌گیرد: الف. نزدیکی در تشبیه، ب. مناسبت میان مستعار و مستعار منه، ج. در هم آمیختن لفظ و معنی.

«و أمّا الاستعاره ما اكتفى فيها بالاسم المستعار من الاصل و نقلت العبارة فی مكان غیرها؛ و ملاکها تقریب التشبیه و مناسبه المستعار له، المستعار منه و امتزج اللفظ المعنی» (همان، ۴۱).

الوساطه را باید از جمله آثاری دانست که در آن با توجه به موضوع مورد

نظر، از مباحث بلاغی مانند استعاره سخن رفته است. درواقع، این کتاب را نمی‌توان جزو کتب بلاغی به معنای خاص آن دانست. مطالبی که در این اثر درباره استعاره آمده، بسیار اندک و جزئی است ولی در مقایسه با آثار پیشین، علاوه بر تقسیم‌بندی (هرچند ذوقی) و تعریف استعاره (که آن هم از دیگری منقول است) ویژگی‌های آن را ذکر کرده است. درمجموع، می‌توان گفت جرجانی در *الوساطه* گامی در این مسیر برداشته و به مبحث استعاره، مطالبی افزوده است.

نقدالشعر

نقدالشعر، تألیف قدامة بن جعفر بن قدامة بن زیاد بغدادی (۳۳۷ ه‍.ق) در سه بخش تألیف شده است: ۱. مقدمه، ۲. نعوت شعر و ۳. عیوب شعر. قدامة در بخش نخست یا مقدمه، به علوم شعر مانند عروض و قافیه، علم معانی و... و در بخش نعوت شعر به مباحثی نظیر تشبیه، استعاره و... می‌پردازد (قدامة، ۱۳۸۴: ۲۰۰). استعاره در این اثر از دو نظر بررسی می‌شود: الف. انواع استعاره، ب. اصل لازم میان طرفین استعاره.

الف) انواع استعاره

از نظر قدامة استعاره به دو نوع تقسیم می‌شود: ۱. استعاره فاحش؛ به این معنا که میان معنای حقیقی و مجازی ناهمگونی باشد و ۲. استعاره نیکو؛ در این نوع از استعاره، برعکس نوع نخست، میان معنای حقیقی و مجازی (هنری) همگونی وجود دارد. استعاره نوع نخست را می‌توان همان استعاره تهکمیّه دانست که به طنز می‌انجامد، همچنین می‌توان مدعی شد که قدامة بن جعفر اولین کسی است که درباره آن سخن گفته، هر چند نامی بر آن نهاده است. اما درحال این تقسیم‌بندی نیز مانند دسته‌بندی قاضی ابوالحسن جرجانی، ذوقی است و برای تشخیص آن معیاری وجود ندارد. البته جرجانی استعاره را فقط به دو گروه زشت و زیبا تقسیم و بدون دادن توضیحی در این‌باره، به ذکر